

Матласевич О.В.

Концентуальні основи християнського виховання острозьких просвітників XVI – початку XVII століття

У статті висвітлюється концепція морального виховання, розроблена острозькими просвітниками XVI-XVII століття на засадах гуманізму. Автор показує можливість розвитку духовно-моральних структур особистості та домінування їх у характері.

The article deals with the problem of moral uplringing conception which was worked out on the humanism principles by the Ostroh scholar of the 16-17-th centuries. The author shows the possibility of the personality spiritual-moral development their predomination in the character.

Сьогодні Україна все ще перебуває в процесі створення своєї цілісної концепції навчання і виховання. В цьому напрямку ведуться активні пошуки. У науковій літературі, присвяченій розбудові національної школи, виразно простежується тенденція до пошуку її складових, серед яких найчастіше виділяють мову, історію, мистецтво, традиції і звичаї, релігійні вірування. Дійсно, всі ці складники є визначальними щодо формування моралі і морального судження. Але, на жаль, молоді люди сьогодні прирівнюють релігію до обмеження, до історичного погляду на речі, характеризують її як таку, що має тенденцію до традиційного, зверненого у минуле, погляду на сучасні проблеми. Системи вірувань їхніх батьків здаються їм неспроможними вирішувати “справжні” проблеми сьогодення. Тому ми повинні розпочати розвиток моральності за новим методом, основним підґрунтям якого повинен стати гуманізм.

У найбільш загальному розумінні “гуманізм” означає орієнтацію на саму людину, її запити і потреби, в ньому втілюється намагання особистості, колективу, соціуму до щастя і досконалості. Таке розуміння гуманізму, безперечно, несе позитивну енергію. Але, разом з тим, закріпилася така ідеологія гуманізму, яка заперечує існування і суверенітет Бога,

яка ставить лише людину у центр всього, а християнські цінності робить відносними і залежними від її поглядів. Слід також зазначити, що на сьогоднішній день цілісного визначення поняття гуманізму, яке охоплювало б всі його аспекти, немає. Тому розглядати його лише під тим або іншим кутом зору буде з нашого боку неправомірно. Водночас, ми маємо гіркий досвід того, що без врахування потреб особистості, без розуміння смислу її життя, школа насаджуватиме неоголошений, неусвідомлений морально-негативний ідеал індиферентизму до духовних цінностей, а отже, меркантилізму. Єдино плідний шлях удосконалення всієї навчально-виховної роботи – розвиток духовності особистості шляхом розвитку її здатності і бажання мати вільну волю, своє автентичне екзистенційно відповідальне ставлення до всього, що діється навколо, її спроможності до саморегуляції своєї життєдіяльності, де вершиною цього розвитку є християнські цінності.

В цьому плані нерівноцінною, багатогранною за своєю значущістю є педагогічна спадщина острозьких просвітників XVII століття. Вона є джерелом цінних ідей і практичних надбань, які можуть бути творчо розвинуті та успішно застосовані у сьогоденній шкільній практиці. Однак без ґрунтовного аналізу української духовної культури XVII століття неможливо зрозуміти і усвідомити весь геній цих уславлених мислителів.

Історична ситуація, що склалася в Україні в другій половині XVI – початку XVII століття характеризується занепадом українського культурного та релігійного життя. Це було пов'язано насамперед з унією 1569 року. Почали обмежуватися особисті і громадянські права, різко погіршився стан національної освіти, латина і католицизм набирали надзвичайної сили і впливу [1, 91]. Епіцентром подій в цей час стала православна церква, яка, з одного боку, об'єднувала українське суспільство в протистоянні католицькому впливу, а з іншого боку, - вона виступала об'єктом захисту. Захист православної церкви означав захист національного розвитку українського народу. В таких умовах людина шукала задоволення потреби у визнанні своєї особистості, своїх

релігійних і культурних запитів. Це спричинило об'єктивну потребу в духовному об'єднанні передових людей свого часу, які стали б на захист інтересів простого народу. Таким об'єднанням став Острозький культурно-освітній центр.

Орієнтуючись на смаки і запити різних прошарків суспільства тієї епохи, Острозький культурно-освітній осередок акумулював у собі всі течії і напрями тогочасної української культури. Осередок складався з колегії, друкарні та науково-літературного гуртка. Острозька колегія (ліцей, гімназія, школа, училище, академія, – *сучасники звали цей заклад по-різному*), орієнтуючись на європейську систему навчання, була закладом так званих семи вільних наук. В ній вивчали граматику, риторiku, діалектику, арифметику, геометрію, музику і астрономію. Особливої уваги приділялося вивченню мов, оскільки перекладацька і літературна діяльність, необхідність засвоєння духовної спадщини минулого, надбань тогочасної західно-європейської культури вимагали солідної філологічної підготовки [3; 4]. На противагу католицьким школам острозька школа орієнтувалася на широку демократизацію освіти (Г.Смотрицький, М.Смотрицький). Гідність людини просвітники пов'язували не стільки з побожністю, як це було у середні віки, скільки з освіченістю, вихованням, добропорядністю. Їх програмні засади передбачали загальну освіту, її доступність, властиву гуманістичним ідеалам.

В Острозі навчались або викладали такі відомі діячі культури й науки, як Герасим Смотрицький, Мелетій Смотрицький, Даміан Наливайко, Василь Суразький, Андрій Римша, Кирило Лукарис, Никифор Парасхес, Петро Конашевич-Сагайдачний та інші. Всі вони мали чудову гуманістичну освіту, яку отримали як у провідних західно-європейських університетах, так і навчаючись у домашніх учителів.

Чільне місце в діяльності острозького центру відводилося **концепції морального виховання людини**. В основу даної концепції лягла розроблювана острозькими просвітниками ідея про гармонію земного і небесного світів, тілесного і духовного начал у людині [5].

Згідно з вченням острозьких просвітників, у кожній людині присутня її “внутрішня” та “зовнішня” частини, тобто людина має духовну і тілесну природу. Сама ж духовна природа диференціювалася згідно зі ступенем залежності змісту і характеру інтелектуальних процесів від їх тілесного субстрату. Таким чином, у структурі особистості острозькі просвітники виділяли такі складові:

- *ум* – вища умоглядна і творча сила, що спрямовується Богом і покликана відкривати в людині закладену в неї Богом істину;
- *розсудок*, або *розмисел*, за допомогою якого через судження і доведення здійснюється пізнання зовнішнього світу;
- *душа* – духовна сутність, що виконує роль опосередковуючої ланки між духовною і тілесною природою людини.

Сутність “внутрішньої” людини полягала в умі, а “зовнішньої”, що уявлялася поєднаною з тілом душею, виражалася у розмислі, або розсудку. Відповідно до цього ум визначався як самовладна, безсмертна душевна сила, образ невидимого Бога, а розум розглядався як те, що зовні надходить у людську душу, тобто знання, що набувається завдяки розсудковій здатності людини до аналізу чуттєвих даних або до засвоєння у процесі навчання здобутків людської культури.

За острозькими гуманістами, справжня людська сутність прихована передусім у духовності, яку людина повинна повсякденно і повсякчасно удосконалювати. Будучи істотою подвійної природи, одночасно приналежної до двох протилежних світів, людина, на думку острозьких просвітників, постійно перебуває у стані внутрішньої боротьби між добром і злом, нею оволодівають різні прагнення, пристрасті, несумісні високі і низькі бажання. Якщо людина, забувши про свою справжню духовну сутність або нехтуючи нею, піддається своїй тілесній природі, принадам земного світу, з яким вона пов’язана тілом, то, за переконанням острозьких просвітників, опинившись у безперервному хаотичному потоці змін і появи щораз інших пристрастей і побажань, не досягне нічого, крім страждань і загибелі. Лише життя, підпорядковане вищій цілі, дає можливість людині

знайти себе, виявити свою справжню сутність, і забезпечити собі вдячну пам'ять нащадків.

Під вищою метою острозькі просвітники розуміли знищення у собі старої, “ветхої”, або “зовнішньої”, людини і перетворення себе у “нову” людину. Останнє повинно було здійснюватися, на їх думку, по-перше, шляхом глибокої внутрішньої перебудови, основаної на самопізнанні, пошуках у собі Бога, правди, а простіше кажучи, на цілеспрямованому пробудженні у собі голосу власного сумління, совісті, що передбачало відчайдушну боротьбу з собою, тобто, висловлюючись сучасною мовою, подолання рабської психології, пристосовництва, користолюбства, зрадництва, безпам'ятності; по-друге, завдяки індивідуальному осмисленні Святого Письма, глибокому проникненню у його зміст кожного віруючого, засвоєнню висловлених у текстах істин і перетворенню їх у внутрішнє переконання індивіда; по-третє, за допомогою активної вольової діяльності у земному світі, спрямованої на впровадження розроблених в Острозькому центрі ідей у суспільну свідомість (через книгодрукування, шкільну освіту і проповідництво, розвиток національної культури), підняття народу на захист своїх прав і віри.

Сьогодні психологи особливо усвідомлюють той факт, що задоволення лише “первинних потреб людини” ні в якому разі не вичерпує її життєвих вимог, адже як правильно стверджує Г.С.Костюк, “провідну роль у визначенні спрямованості особистості відіграють вторинні, зокрема духовні потреби, які зумовлюються суспільними обставинами її життя”[2, 456].

Отже, поданий виклад концепції морального виховання, розробленої острозькими просвітниками XVI-XVII століття, показує можливість розвитку духовно-моральних структур особистості та домінування їх у характері. Моральність у острозьких просвітників визначається не відразу до всього земного, тваринного, людського, а лише розумним самообмеженням, вибором пропорції між “земними” і “небесними” цінностями. До того ж, дана концепція морального виховання, яка за своєю суттю є гуманістичною, вносить і певні корективи у розуміння самого поняття “гуманізму”, ідеологія

якого зводиться до служіння людини самій собі, тобто розвиток себе, своїх здібностей зводиться до служіння своїй внутрішній божественній суті. Людина, створена за образом Божим, повинна розвивати себе і свої можливості, щоб наблизитися, уподібнитися Богу. Таким чином, острозькі просвітники підкреслюють творче начало в людині, що є провідною ідеєю гуманізму, але вершиною, центром всього залишається Бог.

Література

1. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI – XVII столітті // Жовтень. – 1989. - № 1.
2. Костюк Г.С. Избранные психологические произведения. – М.: Педагогика. 1988. - С.456.
3. Мицько І.З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636) / Відп.ред. Я.Д.Ісаєвич; АН УРСР. Ін-т суспільних наук. – К.: Наукова думка. 1990. – 192с.
4. Пасічник І.Д. Острозька академія // Науково-краснзнавчий альманах «Волинські дзвони». – Грудень 1997. - №2. – С.6-10.
5. Ярослава Стратій. Значення Острозького культурно-освітнього осередку для розвитку української духовної культури і філософської думки на зламі XVI-XVII ст. // Острозька давнина. Дослідження і матеріали. – Львів. 1995. - Т.1. - С.90-96.